ըչնէ աստղագուշակութեան վերաբերեալ ընդարձակ գրականութիւն մը, որոնցմէ մաս մը ի մի հաւաքած է Ժէ. գարու սկիզբը Աստուածատուր գրավաճառ. այսպիսի հատուածքներ են Բրիտ. Թանգարանի Or. 6471 (ըստ Յուցակին Կոնիբէրի Թ. 136), Վիեննայի Մխիթ. Մատենադարանի Թ. 57: Նոյն գարուն հրապարակ հանեց Սգարիա Վ. Սահակեցի († 1628) «Յաղագս գիտութեան երկնից բարձրութեան եւ է. պարունակացն», «Յաղագս գիտութեան թաւալման արեգական» եւ «Տօմար Արեգական եւ լուսնի»: Կ'ըսուի թէ Գրիգոր Կեսարացին ալ գրած ըլլայ «ըստուգապէս» վերաբերեալ գրուածք մը:

Անշուշտ ինքնուրոյն գրուածքներ չեն ասոնք, եւ ոչ մանուկան ուսումնասիրութեան մ'արդիւնք, բայց եւ այնպէս կը կազմեն հայ մատենագրութեան մէջ գիտական գրականութեան ճիւղ մը, եւ արժանի են մանրազնին ուսումնասիրութեան:

Արաբական աշխարհը, որ առանձին ուշադրութեամբ հետեւած էր աստղագիտական եւ աստղաբաշխական ուսմանց, իւր գլխաւոր Դպրոցն ունեցաւ Տոլեդոյի մէջ. անուանի աստղագէտներու գործերը թարգմանուեցան չուտով լատիներէնի. եւ գրեթէ Եւրոպայի մէջ տարածում: Անոնք կրնան գրեթէ յատկապէս Պարիս, ուր արքունիքի հովանաւորութեան տակ սկսած էր նաեւ աստղագիտութիւնը իրրեւ գիտութիւն մշակուիլ: Պարիսի Համալսարանի ուսուցչապետներէն նշանաւոր հանդիսացաւ Հենրիկոս Լանգենշտայն (ծն. իրը 1335, † 1397), որուն գրեթէ բոլոր գիտութիւններէն հասած են մեզի Questio de cometa եւ Tractatus contra astrologos coniunctionitas de eventibus futurum. Հենրիկոս հրապարակու գայ հոս իրրեւ փիլիսոփայ եւ աստղագէտ, եւ առիթ առնելով 1368ին երեւցած գիսաւորը, կը հերքէ աստղաբաշխներու այն բազմազան դուշակութիւնները, զորոնք կը կապէին գիսաւորին երեւման հետ: Երկրորդ գրութիւնը նուիրած է 1373ի Սեպտեմբեր եւ Սատուռնոս մոլորակներու զուգադիպութիւնը, ուր նոյն ոգւով կը մաքառի աստղաբաշխներու անոտիապաշտ հաւատալիքներու դէմ, ջանալով մեկնել դէպքն իրրեւ բնական երեւոյթ, ի հարկէ որքան ժամանակի դիտութիւնը թոյլ կու տար ապացուցանել:

Գրուածքներս անշուշտ որ եւ է կապակցութիւն չունին ուղղակի հայ մատենագրութեան հետ. բայց տեսութիւնները, զորոնք կ'ընդունի կամ կը հերքէ Լանգենշտայն, շատ տեղեր կը չօշափեն այն ընդհանուր նախապաշարմունքները, որոնք հին աշխարհէն վայելուած, միջին դարուն ալ սիրելի եղած են եւ երեւան կու գան թէ եղնիկի, թէ Շիրակացւոյ եւ թէ յետնագոյներու քով: Միւս կողմանէ մեր աստղագիտական գրականութիւնն ալ չաղուած է նոյն արաբական խմորէն, որ միջնադարեան Եւրոպան խմորած էր: Լանգենշտայնի առարկութիւնները եւ հերքումները, այնպէս ինչպէս են, կարող են նպաստամատոյց ըլլալ տարբալուծելու ըստ մտանէ հայ աղբիւրներու ըմբռնումները եւ այսպէս համեմատական ճանապարհով խելամուտ ըլլալու հին եւ միջին չրջաններու աշխարհահայեացքներուն, որոնք տիրող եղած են թէ Արեւելք եւ թէ Արեւմուտք:

Հրատարակիչն Հ. Պրուքներ, որ չանգ չէ խնայած իւր հրատարակութեան զգեցնել գիտական կերպարանք՝ արդի գիտութեան պահանջման համաձայն, յանձն առած է միաժամանակ աշխատութիւնը՝ համառօտ գծերու մէջ ամփոփել Լանգենշտայնի մտածողութեան ընթացքն. ընծայելով այսու ընթերցողին դիւրութիւն նետելու ակնարկ մը ԺԴ. գարու վարագոյրէն ներս եւ ծանօթանալու ժամանակակից աշխարհահայեացքին ի մասին երկնաւոր մարմիններու եւ բնախօսական երեւոյթներու:

Հ. Ն. Ա.

ՅՈՎՀ. ՅԱԿՈՐԵԱՆ, Ուղեգրութիւններ: Ա. հատոր: ԺԳ.—ԺՋ. դար (1253—1582): Երեւան, 1932, 8º, էջ VIII + 504 [Հրատարակութիւն Միխոնեան փոնդի]: Գինն՝ 10 ռուբլի:

Ուշադրութեան արժանի աշխատութիւն մը կը նուիրէ Պաղեստինի բացի Եւրոպայի առջեւ նաեւ Մերձաւոր եւ Հեռաւոր Արեւելքի դռները: Թէ՛ առաքեալներ եւ թէ վաճառականներ խոբամուխ եղան Արեւելքի հեռաւոր վայրեր: Անոնց ուղին առ հասարակ Հայաստանի վրայէն կ'ընթանար: Ուղեւորներու տպաւորութիւնները, որոնք դրի յանձնուեցան, չափազանց հետաքրքրական են. անոնք կը պարզեն մեր առջեւ արեւելքի ժողովուրդներու, ի մէջ այլոց նաեւ հայ ժողովուրդի, նիստ ու կացը, քաղաքական պայմանները եւ անտեսական վիճակը: Մի՛շտ բաղձալի եղած էր այս ուղեւորութիւններէն մատնաւորապէս Հայաստանի եւ հայաբնակ վայրերու հայող հատուածները ամփոփ հատորի մը մէջ ունենալ: Երախտապարտ ենք այժմ Պրոֆ. Ց. Յակոբեանի, որ այս աշխատանքը յանձն առած է:

Գեղեցիկ հատոր մ'ունինք մեր առջեւ, մաքուր տպագրութեամբ: Դր. Սիմոնեան Յառաջաբանին մէջ (I—VII) կը պարզէ հետինակին ծրագիրն եւ մատենիկս նպատակը: Հեղինակը իւր ամփոփումներու մէջ նկատի չ'առներ Հայաստանի պատմական սահմանը միայն, այլ կ'ընդգրկէ ամբողջ Անդրկովկասը, այն ուղիղ պատճառաբանութեամբ թէ մեր բախտը միշտ դրացիներուն ալ բախտն եղած է:

Հատորիս մէջ հիւրընկալուած են Գուլիելմոս (Ուլհամ) Ռուբրուբ, Մարկօ Պոլօ, Ռույ Գոնցալեց, վեց վենետիկցի ուղեգիրներ, Անտոն Ջենկինսըն եւ Ջոն Նիւբեր, որոնք ճանապարհորդած են Արեւելք 1253—1582 չրջանին: Նիւթերու դասաւորութեան մէջ հետեւած է ուղեգիրներու ժամանակագրական կարգին: Իւրաքանչիւր ուղեգրի մասին առած է կենսագրական եւ ուղեգրական ծանօթութիւններ, հիւսելով հոս ուղեգրութեանց մէջ գտնուցիք գտնուած արտայայտութիւնները Հայոց մասին: Շահեկան են յատկապէս այն ծանօթութիւնները, որոնք կցուած են բնագրին, եւ կ'ամբողջացնեն ուղեգրուներու պակասները, կ'ուղղեն սխալները եւ կը լուսաբանեն մութ արտայայտութիւնները:

Ա. Հատորիս մէջ ամփոփուած են անղլիացի եւ ռոմանալեզու ուղեգիրները միայն. գերման եւ ռուս ճամբորդներու ուղեգրութիւնները լոյս պիտի տեսնեն առանձին հատորի մէջ: Անշուշտ լրիւ կարելի չէ համարիլ ուղեգիրներու թիւը, որոնցմէ կ'օգտուի Յակոբեան. այսպէս Լիչէ, Armenia, II, էջ 471—472 կը յիշէ Adericus of Pordenone փրանկիսկեանը եւ Jordanus դոմինիկեանը, որոնք 1318 եւ 1330ին ճանապարհորդած են արեւելք: Մանաւորապէս կարեւոր էր նկատի առնել Փրանկիսկեան եւ Դոմինիկեան առաքելութեանց հաղորդագրութիւնները ԺԳ.—ԺՋ. դարերէն, որոնք լոյս տեսած են մասամբ տառադձին հատորներով եւ մասամբ թերթերու եւ մասնական աշխատութիւններու մէջ: Բաղձալի էր տեսնել հատորիս մէջ Marino Sanutoի Օրագրութիւնները (Diarii) 1496—1533 տարիներէն որոնք 59 հատորի մէջ լոյս տեսան Վենետիկ 1879—1902 տարիներուն եւ ունին շատ կարեւոր տեղեկութիւններ Հայոց մասին: Ի հարկէ այս եւ նման պակասները, որոնք կը նկատուին հատորիս մէջ, կարող են լրացուիլ յընթացս ժամանակի առանձին հատորներու մէջ:

Աչխարհագրական եւ մարզկան անուններու ցանկերը, որոնք գետեղուած են գործին կից, մեծապէս պիտի դիւրացնեն նիւթին օգտագործումը:

Ամէն քաջալերանքի արժանի կը համարինք պրոֆ. Յակոբեանի այս խիզախ ձեռնարկը. կը մաղթենք որ յամառօրէն չարունակէ աշխատանքները եւ հրապարակ հանէ ուղեւորութիւններու նոր հատորներ:

* Պ. Ն.

Ս. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ, Բաֆֆիի Զալալէդինի ծագումը: Երեւան, Պետհրատ, 1932, 8º, էջ 54: Գինն՝ 60 կոպ.:

Այս ուսումնասիրութիւնը նիւթ ունի Զալալէդինի ծագումը: Մանուկեան համեմատական մեթոդով քննութեան կ'առնէ Շիլէբիի «Աւազակները» եւ Բաֆֆի «Զալալէդինը» վէպը եւ երեւան կը բերէ թէ «Աւազակները» թաւերդութեան կաղապոս հերոսն եւ «Զալալէդինի» Սահրատը իրարու հետ հոգեխօսակցութեան մէջ մտնելու տեսարանները ունին. այնքան նման միջադէպեր եւ հանդիպումներ կան երկուքի մէջ, որ դժուար է զանոնք պատահական զուգադիպութեան վերագրել: Բաֆֆի իրեն նմանութեան կաղապար ընտրած է «Աւազակները»:

Մանուկեան հետեւելով մեկ կողմէն Շիլէբի գրութեան ասիմանական զարգացման եւ միւս կողմէն Բաֆֆիի վէպին յառաջխաղաց ընթացքին՝ մերթ ընդ մերթ յառաջ կը բերէ հատուածներ, ուր չօշափելի են նմանութիւնները ոչ միայն հանդիպումներու, այլ եւ գաղափարներու եւ ապրումներու:

Բայց գիտցած է Բաֆֆի իր անձնաւորութիւնն արեւելեան գծերով օժտել եւ զանոնք ապրեցնել հայ-քրտական հողին վրայ, ճոխացնելով իր վէպին կառուցուածքը 1878ի ռուս-տաճկական կռիւներու անցուդարձերով:

Հեղինակին եղրակացութիւնն է. «Զալալէդինը» ծագած է Շիլէբի «Աւազակներու» ազդեցութեան տակ. բայց Բաֆֆի չեղելով Շիլէբի աշխատութեան նպատակակէտին չէ կարողացած իր վէպին ամբողջութեան մէջ պնել ընդհանուրի հետ ամուր կապեր: Նոյն իսկ քննադատութեան առարկայ կ'ընէ այն պարագան, որ Բաֆֆի իր գրքի խորա-

© National Library of Armenia